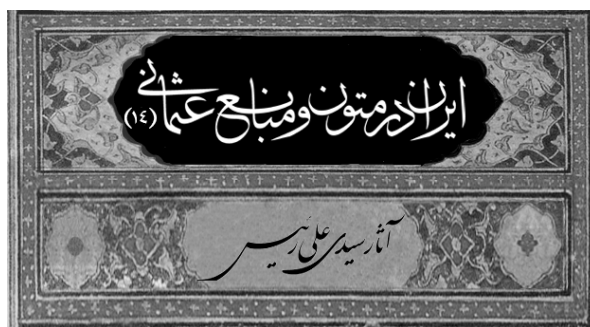

نصرالله صالحی

سیدی علی رئیس در اوایل سدهٔ دهم در استانبول به دنیا آمد. پدر و نیاکانش از هنگام فتح قسطنطنیه کدخدای دارالصناعه غلظه (گالاتا) و همه در فن کشتی سازی استاد ماهر بودند. از سنین جوانی به کار در ترسانه^۱ (=کارگاه کشتی سازی) پرداخت. از ۹۲۸ به نیروی دریایی عثمانی پیوست و زیر فرمان دریانورد مشهور عثمانی، خیرالدین پاشا معروف به بارباروس^۲، در فتح جزیرهٔ ردوس^۳ در صفر ۹۲۹ ق شرکت جست (سیدی علی، ۲۵۳۵: مقدمهٔ تفضلی، ۳۶؛ TDVİA: vol. 10, p. 528). بعد از فتح ردوس در جنگ‌های دریایی بارباروس شرکت کرد و به مقام فرماندهی نیز رسید (Peçevî: vol. 1, p. 353). در ۹۵۸ ق در فتوحات طرابلس غرب جنگید. همانند پدر و پدر بزرگش به کدخدایی دارالصناعه غلظه در استانبول گمارده شد و سرانجام رئیس خاص شد (İhsanoğlu: vol. 1, p. 35).

وی بعد از ناکامی پیری رئیس و مراد رئیس در مواجهه با نیروی دریایی پرتغال در دریای سرخ و اقیانوس هند، با فرمان سلیمان قانونی، در ۹۶۰ ق به فرماندهی نیروی دریایی سوئز منصوب و مأمور بازگرداندن کشتی‌های عثمانی از بندر بصره به مصر شد (سیدی علی، ۲۵۳۵: مقدمه، ۲۷ و ۳۷؛ İhsanoğlu: vol. 1, p. 35). وی نیز به هنگام هدایت ناوگان عثمانی در دریای عمان با پرتغالی‌ها مواجه و در دو نبرد دریایی، نخست پیروز شد و سپس شکست خورد (سیدی علی، ۲۵۳۵: مقدمه، ۴۸-۴۹؛ İhsa-

۱. Tersane.
۲. Barbaros.
۳. Rodos.

تقدیم کرد (بروسه‌لی، ۱۳۳۳: ۲۷۱/۳؛ İhsanoğlu: vol. 1, p. 35).

4. Krachkovskii.

سیدی علی بعد از بازگشت مدتی عهده‌دار منصب متفرقه درگاه عالی و بعد دفتردار دیاربکر گردید و در زمان تصدی همین منصب در ۹۷۰ ق درگذشت (بروسه‌لی، ۱۳۳۳: ۲۷۱/۳؛ Ihsanoğlu: vol. 1. p. 35). سیدی علی به‌جز مقام رئیس یا قپودان، لقب چلبی و عنوان کاتب رومی یا کاتبی نیز داشت (سامی، ۲۵۳۵: ۲۷۴۶/۴؛ کراچکوفسکی، ۱۳۷۹: ۴۵۶). سیدی علی علاوه بر مقام عالی در دریا سالاری و فنون دریانوردی، آگاهی‌های بسیار در نجوم و ریاضی نیز داشت. وی مردی ادیب، دانشمند و شاعر هم بود. او در شعر کاتبی تخلص می‌کرد (بروسه‌لی، ۱۳۳۳: ۲۷۰/۳). از او چند اثر مهم باقی مانده است:

۴۰. **مرآت‌الممالک**. این کتاب که جنبه جغرافیایی دارد، شرح سفرهای پرماجرایی چهارساله سیدی علی از هند تا عثمانی از راه خشکی است. این کتاب تنها سفرنامه‌ای است که از دوران کلاسیک ادب عثمانی به جا مانده است (کراچکوفسکی، ۱۳۷۹: ۴۶۰-۴۶۱). این اثر به چند زبان اروپایی (TDVİA: vol. 10, p. 531؛ Ihsanoğlu: vol. 1. p. 36؛ سیدی علی، ۲۵۳۵: مقدمه، ۲۲) و نیز به عربی و فارسی ترجمه شده است. نویسنده در بخشی از کتاب به بیان ماجرای سفر از مشهد تا بغداد پرداخته است. از جمله «در بیان سرگذشت وقایعی که در ولایت خراسان روی داد» از دستگیری و آزادی خود و همراهانش در مشهد سخن گفته است. می‌گوید: به نام شاه خراسان از هند عازم ایران شدم، به آستان او رو مالیدم چون بنده اجداد اویم. (سیدی علی، ۲۵۳۵: ۱۶۱)

سیدی علی در اوج نگرانی، ترجیع‌بندی در وصف امام رضا می‌سراید. این ترجیع‌بند به سرعت در میان سادات مشهد مشهور می‌شود و سبب خلاصی سیدی علی و همراهانش می‌گردد. نویسنده در طول سفر از مشهد تا قزوین به شرح زیارت مزار بزرگان از جمله بایزید بسطامی، شیخ ابوالحسن خرقانی و علاءالدوله سمنانی و دیگران پرداخته است. او می‌نویسد که در دامغان

تبرائی‌ها می‌خواستند با ما مباحثه مذهبی ترتیب دهند. به هم‌قطاران گفتم باید حدیث «استر ذهبک و ذهابک و مذهبک» را به کار بندید و با کسی به مباحثه نپردازید. (همان: ص ۱۷۱)

سیدی علی در ادامه به «احوالی که در عراق عجم روی داده» می‌پردازد و می‌نویسد:

بالاخره در آخر ماه صفر به شهر قزوین پایتخت عراق عجم رسیدیم. از مشهد خراسان تا قزوین یک ماه و نیم در راه بودیم. وقتی به قزوین رسیدیم ابتدا ما را به شهر راه ندادند و به دهکده‌ای به نام سبزه‌کران فرستادند و از طرف معصوم‌بیگ، وزیراعظم شاه، دیوان‌بینگی او که محمودبک نام داشت به سرپرستی و حفاظت ما گمارده شد و گفتند باید اسامی همه را صورت‌نویسی کنیم و به پیشگاه شاه عرضه داریم. ایشیک آغاسی هم آمد. تعداد اسب‌های ما را شمردند و ثبت کردند و پنهانی به کسان خود سپردند که هر شب مراقب رفتار و کار ما باشند تا معلوم شود آخر کار به کجا می‌رسد. (همان: ۱۷۳)

سیدی علی جریان اقامت خود و همراهانش در پایتخت صفویان، قزوین، را به تفصیل گزارش کرده است. از جمله دیدار با شاه و تقدیم هدایا به او و شرکت در ضیافت شاه. او می‌نویسد:

در بزم شاه از شعر و ادب گفتگو به میان آمد و با شاه مباحثه شعری و شاعری دست داد. (همان: ۱۷۷)

همچنین می‌نویسد:

در بزم شاه، میرابراهیم صفوی که از خویشاوندان شاه و علما بود از فقیر پرسید که شنیده‌ام علمای روم ما را تکفیر می‌کنند، سبب چیست؟ (همان: ۱۷۹)

سیدی علی برخلاف رویه‌ای که در دامغان داشته، در اینجا از اختلاف مذهب طرفین سخن گفته است.

نویسنده در ادامه به دیدار دیگر خود با شاه صفوی اشاره کرده و برخی پرسش‌های شاه را یاد کرده است. از جمله اینکه روزی شاه از فقیر پرسید این همه در جهان گشتی، کشورها و شهرها دیدی، کدام شهر و کدام کشور مطبوع و مقبول طبع تو شد؟

و نیز پرسید:

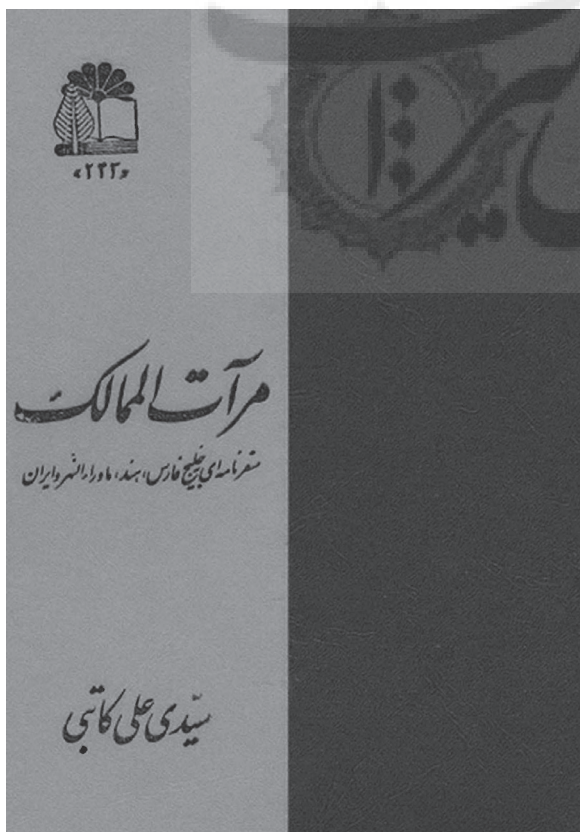
حقوق بیگ‌ریگی‌ها و امرای روم چند تومان است؟ (همان: ۱۸۱)

سیدی علی در قزوین با دریافت نامه‌ای از شاه طهماسب خطاب به سلطان سلیمان (همان: ۲۰۸-۲۱۳) راهی بغداد می‌شود. وی در مسیر سفر، به‌هنگام عبور از سلطانیه، ابهر، خرقان، درگزین و همدان مراقد بزرگان این شهرها را زیارت کرده و از آنها نام برده است.

عثمانیه. [استانبول]: دارالطباعه عامره.

- سامی، شمس‌الدین (۱۳۰۶-۱۳۱۶ق). قاموس الاعلام. استانبول: مطبعة مهران.
- کاتبی، سیدی علی (۲۵۳۵). مرآت الممالک. ترجمه از ترکی، محمود تفضلی و علی گنج‌لی. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- راسم، احمد (۱۳۲۸-۱۳۳۰). رسم‌لی و خریطه‌لی عثمانلی تاریخی. استانبول: مطبعة شمس.
- کراچکوفسکی، ایگناتی یولیانوویچ (۱۳۷۹). تاریخ نوشته‌های جغرافیایی در جهان اسلامی. ترجمه ابوالقاسم پاینده. تهران: علمی و فرهنگی.

- İhsanoğlu, Ekmeleddin (2000) (A. Hamdi Furat, Gülcan Gündüz, M. Serdar Bekar, Ramazan Şeşen), *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*. IRCICA.
- EI, s.v. "Seydi Ali Reis" (by S. Soucek).
- İA, s.v. "Seydi Ali Reis" (by Şerafettin Turan).
- Peçevi İbrahim Efendi (1999). *Peçevî Tarihi*. ed. Bekir Sıtkı Baykal. Ankara.
- TDVİA, s.v. "Seydi Ali Reis" (by Mahmut Ak).
- TDVİA, s.v. "Kitabü'l-Muhit" (by Şerafettin Turan).

از سیدی علی به جز مرآت الممالک چند اثر مهم دیگر نیز باقی مانده است؛ از جمله کتاب المحيط فی علم الافلاک و الابحار. این کتاب که مشهورترین اثر سیدی علی است، به‌طور خلاصه به نام محیط معروف است و دارای یک مقدمه و ده باب است. سیدی علی این کتاب را در زمان اقامت در احمدآباد هند به سال ۹۶۱ق به رشته تحریر درآورده است (د.ا.د. ترک، ج ۲۶، ذیل مدخل، ص ۱۱۱). این اثر تا حدی نماینده انتقال از عرصه مشاهدات پراکنده و رصدیابی‌های متفرق قرون سابق به قلمرو معرفت منظم دوران نوین است، و اطلاعات ما درباره مناطق وسیعی چون هندوستان را تکمیل می‌کند (کراچکوفسکی، ۱۳۷۹: ۴۵۹). این اثر نیز به چند زبان اروپایی ترجمه شده است (نک. İhsanoğlu: vol. 1. p. 37-38؛ د.ا.د. ترک، ج ۲۶، ذیل مدخل، ص ۱۱۲).

متن ترکی مرآت الممالک در ۱۳۱۳ قمری با مقدمه نجیب عاصم در استانبول منتشر شده است. ترجمه فارسی این اثر به درخواست دکتر تفضلی، راین فرهنگی وقت ایران در ترکیه، از سوی دانشمند زبان‌شناس و ایران‌شناس معروف ترک و عاشق زبان و ادب پارسی، استاد علی گنج‌لی که به چندین زبان مسلط بود، صورت گرفته است. تفضلی می‌نویسد: «بدون علاقمندی و کار علی گنج‌لی ترجمه این کتاب به فارسی ممکن نبود».

خلاصه الهیة. سیدی علی در این کتاب رساله الفتحیه علی قوشچی را مبنا قرار داده و درس‌هایی را که از حمدالله بن شیخ جمال‌الدین افندی در علم هیئت و ریاضی آموخته بر آن افزوده، اثری به زبان ترکی ترجمه و تألیف کرده است. در این کتاب از کلیات علوم هیئت که در زمان تألیف دانسته بوده بحث شده و در ترجمه و تدوین آن از کتاب‌های مختلف عربی و فارسی نیز استفاده شده است (بروسه‌لی، ۱۳۳۳: ۲۷۱/۳؛ د.ا.د. ترک، ج ۱۰، ص ۵۳۱-۵۳۰؛ د.ا.د. ترک، ج ۳۷، ص ۲۲).

مرآت کائنات. درباره ساختن اسطرلاب و چگونگی کاربرد آن و علوم هیئت و استفاده از آنها در دریانوردی (بروسه‌لی، ۱۳۳۳: ۲۷۱/۳).

منابع

- بروسه‌لی محمدطاهر (۱۳۳۳ق). عثمانلی مؤلفلری. استانبول: مطبعة عامره.
- ثریا، محمد (۱۳۱۱ق). سجل عثمانی یا خودتذکره مشاهیر